

El turisme en la cooperació al desenvolupament. Documents per a la incidència

**Foro de Turismo Responsable
Àrea d'Anàlisi de la Xarxa**

**El turisme en la cooperació
al desenvolupament.
Documents per a la incidència**

**Foro de Turismo Responsable
Àrea d'Anàlisi de la Xarxa**

El **Grup d'Acció Política (GAP)** de la Xarxa de Consum Solidari es va crear per iniciativa d'alguns socis i sòcies que volien anar més enllà del consum de productes de comerç just i ecològics, i constituir un espai de reflexió amb l'objectiu de fer activitats d'incidència política en favor de la sobirania alimentària i per la denúncia raonada de l'actual model de producció d'aliments i les injustes relacions comercials que ofeguen als productors/res locals, tant del nord com del sud.

Els Papers del GAP és producte d'aquesta iniciativa.

Autoria: Foro de Turismo Responsable & Jordi Gascón & Ernest Cañada
Transcripció i traducció: Àrea d'Anàlisi de la Xarxa
Coordinació: Àrea d'Anàlisi de la Xarxa

Edició: Xarxa de Consum Solidari
Pça. Sant Agustí Vell, 15 – 08003 Barcelona

Barcelona. Octubre de 2013

Aquesta publicació ha estat realitzada amb el suport de la Diputació de Barcelona. El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva dels autors i organitzacions editores, i no reflecteix necessàriament l'opinió de la Diputació de Barcelona.

INDEX

Foro de Turismo Responsable: La investigació crítica com a instrument per a la incidència política	7
<i>Document d'incidència 1.</i> Turisme i Politiques Públiques de Cooperació. Posicionament del Foro de Turismo Responsable	19
<i>Document d'incidència 2.</i> Turisme i Sobirania Alimentària. Ponència marc del Grup de Treball sobre Turisme presentat al VI Fòrum per un Món Rural Viu (Terol, 2008)	33

Foro de Turismo Responsable: La investigació crítica com a instrument per a la incidència política

Jordi Gascón (Foro de Turismo Responsable)

1. El sorgiment de la plataforma Foro de Turismo Responsable

A l'inici de la dècada passada, el fenomen turístic era un tema marginal en la cooperació espanyola al desenvolupament, tant de l'oficial com de la realitzada a través d'ONGD o altres actors com la universitat (GASCÓN & CAÑADA, 2005; PALOMO PÉREZ, 2007; FLORIDO & PULIDO, 2009; ROMERO & NAVARRO, 2011). Era marginal no només com a sector d'intervenció (els projectes en turisme eren una rara avis), sinó també com a element per a la reflexió i l'anàlisi. Tal era així, que fins i tot la majoria de les ONGD que tenien entre les seves activitats de sensibilització i educació per al desenvolupament l'organització de viatges a països del Sud, comunament denominat Turisme

Solidari (Volunteer Tourism en anglès), no la conceptualitzaven com una proposta turística. De fet, la majoria fugia del terme “turisme” a l'hora de definir-la, i preferien intitular-la amb eufemismes com a “viatges”, “estades”, “brigades” o “rutes” (GASCÓN, 2009).

No obstant això, ja en la dècada dels '90 trobem, encara que molt escasses, intervencions d'ONGD espanyoles en turisme. Una de les pioneres, sinó la primera, va anar el programa de desenvolupament integral recolzat per ACSUR Les Segovias i Solidaridad Internacional en Río San Juan (Nicaragua), que contenia una proposta eco-turística, i que es va iniciar en una data tan primerenca com 1990 (ACSUR Les Segovias, 2003). En la cooperació oficial, cal destacar que programes

estavella de l'AECID com el Araucaria XXI o el de Cooperació Regional amb Centreamèrica, iniciats en la primera meitat de la primera dècada del segle, ja incorporaven el turisme com a sector d'intervenció (AECID, 2006; DGPOLDE, 2007). Fins i tot alguns ja estaven especialitzats en turisme, com el programa de cooperació bilateral entre l'AECI i el Ministeri de Comerç Exterior i Turisme del Perú que va començar en el 2002 (MINCETUR, 2007).

Aquests primers passos es caracteritzaven per plantejar-se de forma acrítica. L'enfocament era intentar aprofitar un sector econòmic en continu creixement per generar una nova font d'ingressos monetaris a la població local. Però rarament s'analitzava els impactes socials, culturals, econòmics i polítics que podia tenir en les societats amfitriones una intervenció d'aquest tipus (ROMERO & NAVARRO, 2011). A més, moltes de les intervencions en turisme fracassaven per haver estat plantejades a partir de dissenys toscs que no consideraven problemes com la dificultat d'incorporar l'emprenedoria turística en la cadena de valor o la falta de formació de la població local.

En aquest context, les “Jornades Internacionals per un Turisme Ecològic i Culturalment Solidari amb els Pobles Indígenes d'Amèrica Llatina” organitzades per ACSUR Las Segovias i que van tenir lloc a València en el 2002, es va convertir en punt de partida de la reflexió sobre el binomi “turisme-cooperació” en l'Estat Espanyol (MAURI, 2003). En aquestes jornades va començar la relació d'algunes de les ONGD que, un parell d'anys després, unirien esforços en el FTR.

Inicialment creada per sis organitzacions, en l'actualitat són més de dotze les que conformen la plataforma. El FTR participa a la xarxa Tourism European / Ecumenical Network (TEN), que agrupa ONG europees per fer incidència política en l'àmbit del turisme, i manté aliances estratègiques amb les plataformes Plataforma Rural (la representant de la Via Camperola a Espanya), Espai per un Comerç Just (que agrupa més de 30 organitzacions portugueses i espanyoles que treballen en comerç just des de la perspectiva de la sobirania alimentària) i, mitjançant diverses de les seves organitzacions, amb la Regional Llatinoamericana de la Unió Internacional de Treballadors de l'Alimentació, Agrícoles, Hotels, Restaurants, Tabac i Afins (Rel-UITA), la xarxa llatinoamericana de sindicats que agrupa el sector serveis (entre ells, els turístics).

2. Investigació per a la reflexió crítica

El FTR va néixer en 2004 com una plataforma d'ONGD creada amb un triple objectiu. D'una banda, fer seguiment del paper del turisme com a vector de canvi, especialment als països del Sud. Per un altre, realitzar accions d'incidència política i de denúncia quan i on el desenvolupament del turisme afectés negativament a les societats, economies i ecosistemes locals. Finalment, recolzar intervencions en turisme per millorar les condicions de vida de les societats locals, especialment les d'àmbit rural-camperol.

Per a això, el FTR va assumir la definició de Turisme Responsable plantejada per Gascón i Cañada (2005), que ho considera un moviment social a favor de la sostenibilitat del fenomen turístic articulat en tres eixos o línies d'actuació: a) l'establiment de models de desenvolupament turístic sostenibles i específics per a cada zona de destinació, per a això s'han de tenir en compte les seves variables socials, culturals, econòmiques i mediambientals; b) la denúncia dels impactes negatius que el turisme comporta o pot suposar en les societats amfitriones, en els seus ecosistemes i en el medi ambient global, així com la implicació en l'acompanyament i solidaritat amb els col·lectius afectats; c) la reclamació de la responsabilitat de turistes, tour-operadors, amfitrions i institucions públiques a l'hora d'afavorir models turístics sostenibles.

Aviat el FTR va observar que es requeria una labor de recerca i

anàlisi. El turisme és un procés complex. Elaborar un discurs sobre ell i plantejar accions d'incidència només podia ser possible si es coneixia a fons. I la recerca acadèmica existent no era sempre la més adequada a les necessitats del FTR. Bàsicament, aquesta recerca presentava dues limitacions en relació a aquestes necessitats: era poc crítica i no tractava alguns dels temes que interessava al FTR.

Orientació i línies de recerca

La recerca acadèmica en turisme era escassament crítica. Diversos autors ja han evidenciat que la construcció del coneixement turístic (el turisme com a disciplina) és esbiaixat i parcial a causa de factors com una ideologia dominant o uns requeriments del mercat que marquen les línies i paradigmes de recerca, i que el resultat és que no s'ha desenvolupat una "crítica teòrica" en els estudis turístics (OURIQUES, 2005; TRIBE, 2006, 2008; PLEUMARON, 2006; REN et al, 2010). No obstant això, una recerca útil per als interessos d'incidència del FTR havia de ser una recerca crítica. En aquest sentit, el treball de l'àrea d'estudis es va orientar en la línia del que s'ha vingut a denominar el Gir Crític (*Critical Turn*) dels estudis en turisme o Turisme Crític, definida com una línia de recerca que no es queda només en la crítica ontològica o acadèmica del turisme, sinó que té explícitament un compromís polític a favor de la justícia social, l'equitat i la lluita contra l'opressió (ATELJEVIC & MORGAN & PRITCHARD, 2007; BIANCHI, 2009; GASCON, 2012).

D'altra banda, bona part dels temes sobre els quals el FTR tenia interès havien estat poc o gens tractats per

la recerca acadèmica. L'àrea d'estudis va sorgir, per tant, per contribuir a cobrir aquesta manca. Des dels seus inicis, el treball del FTR s'ha centrat en tres línies:

- L'anàlisi del turisme com a sector de la cooperació al desenvolupament, i dels instruments i metodologies que han sorgit per a això
- Els mecanismes d'internacionalització del capital turístic transnacional de capital espanyol, i les seves conseqüències en les societats i ecosistemes del Sud
- Els impactes del turisme al món rural-camperol

Més recentment s'ha obert una

quarta: turisme i equitat de gènere. cal destacar que l'àrea d'estudis del Fòrum es nodreix d'un equip d'investigadors propis com d'altres externs contractats puntualment, sempre vigilant que el seu perfil acadèmic i currículum s'ajusti al treball requerit.

Més recentment s'ha obert una quarta: turisme i equitat de gènere.

Paradigmes

Aquesta orientació (Critical Turn o Turisme Crític), així com els temes en què s'ha centrat el seu treball, van afavorir que la recerca del FTR s'alineés als paradigmes de la Sobirania Alimentària i de la Justícia Ambiental.

Recordem que el primer, concebut i abanderat per la Via Camperola, defensa els drets camperols i el seu model de producció (LAPPÉ & COLLINS & ROSSET, 2005;

MONTAGUT & DOGLIOTTI, 2006; DESMARAIS, 2008). En aquest sentit, la recerca del FTR es pregunta, entre altres coses, com afecta el creixement de la indústria

turística en les economies camperoles, o com ho fan els instruments de cooperació al desenvolupament en turisme que s'han proposat (el turisme rural comunitari, l'enllaç agricultura-turisme, la metodologia pro-poor tourism, etc.) (CAÑADA & GASCÓN, 2006; BUADES & CAÑADA & GASCÓN, 2012).

La Justícia Ecològica o Ambiental és un moviment que va sorgir en els '80 evidenciant, com també ho fa l'Economia Ecològica, que l'ús i sobreexplotació dels recursos naturals afecta de forma diferenciada segons factors com la classe social, el sexe, la nacionalitat o l'ètnia, i que s'acarnissa amb els sectors política, cultural, social i econòmicament subordinats (MARTÍNEZ ALIER, 1994). La recerca del FTR en el tema d'impactes mediambiental no es queda només a considerar la resiliència dels recursos naturals enfront del desenvolupament turístic, sinó també en quina és la distribució social dels costos d'aquests impactes (BUADES & CAÑADA & GASCÓN, 2012).

Productes

La major part dels resultats del treball de l'àrea d'estudis del FTR s'ha difós a través de mitjans tradicionals que van des de publicacions de caràcter acadèmic a altres de divulgació (veure apartat següent). Sense abandonar aquests mitjans de difusió, fa uns anys el FTR va considerar oportú la creació d'una línia editorial pròpia. Especialment perquè això permetia controlar més fàcilment el copyright dels textos i la seva difusió per internet. Cal considerar que l'àmbit d'incidència del FTR no només es circumscriu a

l'Estat espanyol, sinó sobretot a l'àrea llatinoamericana. La difusió de llibres editats a Espanya és molt complicada a Llatinoamèrica. La difusió per internet en versió electrònica, en canvi, ho permet fàcilment. Tenir una editorial pròpia, basada en el principi del Creative Commons i d'accés gratuït, permet al FTR utilitzar fàcilment aquesta possibilitat de difusió i distribució, sense per això abandonar la tradicional publicació en paper.

Interès del FTR també ha estat incorporar els debats existents al voltant del Turisme Responsable en la formació universitària, especialment en un moment de canvi i reestructuració dels estudis de turisme amb la seva conversió en grau i en el context del Pla Bolonya. L'àrea d'estudis s'ha encarregat d'aquesta labor a dos nivells: participant en la docència universitària i elaborant materials educatius.

3. Treballs publicats destacats ordenats per línies de recerca i característica del producte

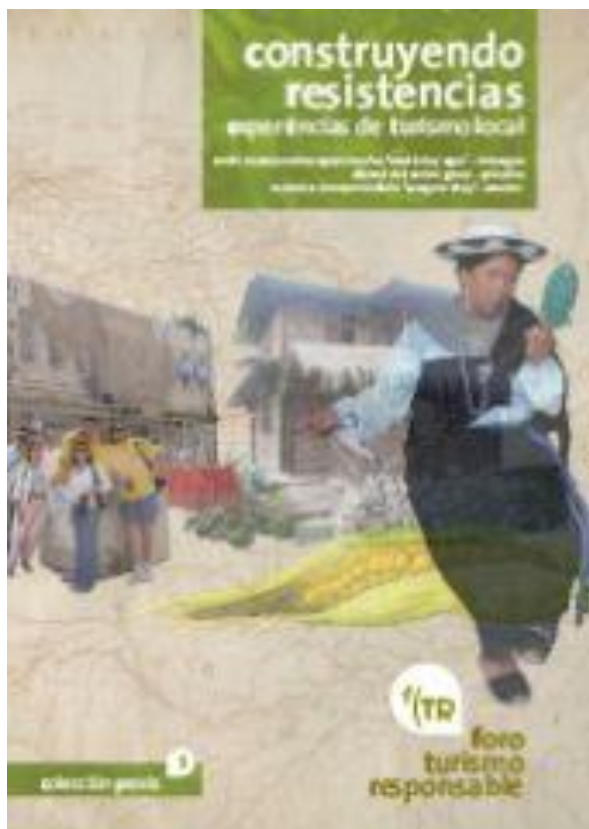
Turisme i cooperació al desenvolupament

Gascón, J. (2007) "Turismo Rural Comunitario: Una herramienta a favor del mundo rural", en Tudurí, C. y otros *Turismo Responsable: 30 propuestas de viaje*. Barcelona: Alhena Media

Cañada, E. & Gascón, J. (2008) "Certifyng community tourism: a false myth" D'Mello, C.; ed. *Transforming Re-Forming Tourism: Perspectives on justice and humanity in tourism*. Tailandia: ECOT

Gascón, J. (2009) *El turismo en la cooperación internacional: De las brigadas internacionalistas al turismo solidario*. Barcelona: Icaria

Gascón, J. (2009) "¿Pro-poor tourism o pro-corporation tourism?: La cooperación internacional como fuente de legitimidad de los intereses transnacionales" Cordobés, M. & Sanz, B. (Coord.) *Turismo para el Desarrollo*. Barcelona: Obra Social La Caixa.

Gascón, J. (2010) "Limitaciones del Turismo Rural Comunitario como instrumento de Cooperación Internacional. El concepto de "vocación social del territorio", en Nel-lo, M.; coord. *Turismo, Cooperación y Desarrollo: Actas I Congreso COODTUR*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili

Gascón, J. (2010) "Responsabilidad Social Corporativa en turismo o la estrategia de esconder cadáveres en

el armario: El ejemplo de Sol Meliá" *Pueblos*, 41: 31-33

Buades, J. (2010) "Turismo y bien común: de la Irresponsabilidad Corporativa a la Responsabilidad Comunitaria" *Opiniones en Desarrollo*, 7. Alba Sud.

Gascón, J. (2011) "La metodología Pro-Poor Tourism: Un análisis crítico" *Opiniones en Desarrollo*, 9. Alba Sud.

Tuñón Giménez, A. (2012) *El turismo responsable en Navarra*. Pamplona: Alternativas

Gascón, J. (2012) "Tourism as a Field of Development Cooperation: The Conceptualisation of Poverty in Pro-Poor Tourism Discourse", en Kamp, C.; ed. *Beyond Greening: Reflections on Tourism in the Rio-Process* Bonn: EED

Internacionalització del capital turístic

Cañada, E. (2008) "Organización sindical frente a las cadenas hoteleras españolas" *Opiniones en Desarrollo*, 1. Alba Sud.

Buades, J. (2009) *Do not disturb Barceló: Viaje a las entrañas de un imperio turístico*. Barcelona: Icaria

Buades, J. (2009) "Alerta climática, quimera turística y placebo REDD en Centroamérica, México y El Caribe" *Opiniones en Desarrollo*, 2. Alba Sud.

Buades, J. (2009) "Copenhague y después: El turismo y la justicia climática global" *Opiniones en Desarrollo*, 7. Alba Sud.

Fernández Miranda, R. & Ruiz Rubio, R. (2010) *Políticas públicas, beneficios privados: Mecanismos, políticas y actuaciones públicas para la*

globalización del turismo. Madrid: Foro de Turismo Responsable

Buades, J. (2010) "Geopolítica, neoliberalismo y turismo en los Países Catalanes" *Opiniones en Desarrollo*, 10. Alba Sud.

Blázquez, M. & Cañada, E. & Gascón, J. (2010) "La transnacionalización del capital hotelero balear y de las resistencias ciudadanas", en Nel·lo, M.; coord. *Turismo, Cooperación y Desarrollo: Actas I Congreso COODTUR*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili

Blázquez, M. & Cañada, E. & Murray, I. (2011) "Búnker playa-sol: Conflictos derivados de la construcción de enclaves de capital transnacional turístico español en El Caribe y Centroamérica" *Script Nova*, 15 (368)

Blázquez, M. & Cañada, E.; eds. (2011) *Turismo placebo: Nueva colonización turística: del Mediterráneo a Mesoamérica y El Caribe: Lógicas espaciales del capital turístico*. Managua: Enlace

Blázquez, M. & Buades, J. & Cañada, E. & Murray, I. (2011) "La balearització global: Conflictos socio-ambientales de la construcció d'hotels balears a El Carib i Amèrica Central" *Quaderns de Pau i Solidaritat*, 49. Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears

Buades, J. & Cañada, E. (2011) "Prólogo" en Rodríguez Miranda, R. *Viajar perdiendo el Sur: Un análisis crítico del turismo*. Madrid: Libros en Acción

Buades, J. (2012) "Far from a Green Economy: Environmental Neglect by Transnational Corporations", en

Kamp, C.; ed. *Beyond Greening: Reflections on Tourism in the Rio-Process* Bonn: EED

Buades, J. (2012) "The Role of Tourism Corporations: The Neoliberal Attack on Local and Global Democracy", en Kamp, C.; ed. *Beyond Greening: Reflections on Tourism in the Rio-Process* Bonn: EED

Turisme i món rural-camperol

Gascón, J. (2005) *Gringos como en sueños: Diferenciación y conflicto campesino en los Andes peruanos ante el desarrollo del turismo*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos

AAVV (2009) *Construyendo Resistencias: Experiencias de turismo local*. Madrid: Foro de Turismo Responsable

Cañada, E. (2009) "Aportes del Turismo Comunitario al desarrollo rural" *El blog de la Prensa Rural*, 7 de

agosto

Cañada, E. (2009) "Viabilidad económica del Turismo Comunitario" *El blog de la Prensa Rural*, 17 de agosto

Gascón, J. (2009) "Pròleg" en Miralles Plantalamor, J. & Rosselló Campins, A. *El turisme sostenible com a eina de cooperació per al desenvolupament: Experiències a Amèrica Central*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears

Cañada, E.; coord. (2010) *Turismo en Centroamérica: Nuevo escenario de conflictividad*. Managua: Enlace

Cañada, E. (2010) "Perspectivas del Turismo Comunitario: Cómo mantener vivas las comunidades rurales " *Pueblos*, 41: 37-39

Bonilla, A. & Mordt, M. (2011) "Turismo en el Municipio de Tola (Nicaragua): exclusión y resistencia local " *Opiniones en Desarrollo*, 11. Alba Sud.

Cañada, E. (2011) *Turismo en Centroamérica: Nuevo escenario de conflicto social*. Madrid: Foro de Turismo Responsable

Gascón, J. (2011) "Turismo rural y diferenciación campesina: Consideraciones a partir de un caso andino" *Mundo Agrario*, 22

Cañada, E. (2012) "El turismo en la Soberanía Alimentaria" *Soberanía Alimentaria: Biodiversidad y Culturas*, 10: 20-25

Cañada, E. (2012) "Tourism and Food Sovereignty: Risks and Opportunities of Tourism in Rural Settings", en Kamp, C.; ed. *Beyond Greening: Reflections on Tourism in the Rio-*

Process Bonn: EED

Gascón, J. (2012, en prensa) "The Limitations of Community-Based Tourism as an Instrument of Development Cooperation: the value of the Social Vocation of the Territory Concept" *Journal of Sustainable Tourism* (DOI:10.1080/09669582.2012.721786)

De temàtica general

Gascón, J. & Cañada, E. (2005) *Viajar a todo tren: Turismo, desarrollo y sostenibilidad*. Barcelona: Icaria

Buades, J. & Cañada, E. & Gascón, J. (2012) *El turismo en el inicio del milenio: Una visión crítica a tres voces*. Madrid: Foro de Turismo Responsable

Materials educatius

Cañada, E. & Gascón, J. (2006) *Turismo y desarrollo: Herramientas para una mirada crítica*. Managua: Enlace (Reedición en 2008)

Gascón, J. (2009) *Un resort en Dubinda, una comunidad de pescadores: Juego de situación sobre turismo y comunidades rurales*. Madrid: Foro de Turismo Responsable

Documents per la incidència política

Turismo y Soberanía Alimentaria: Ponencia marco del grupo de trabajo sobre turismo presentado en el VI Foro por un Mundo Rural Vivo organizado por Plataforma Rural (2008). Accesible en: http://www.turismo-responsable.org/Investigacio_debate/0812_plataformarural_gasconcanada.html

Turismo y Políticas Públicas de Cooperación: Posicionamiento del Foro de Turismo Responsable (2009). Accesible en: http://www.foroturismoresponsable.org/images/stories/publicaciones/articulos/posicionamiento_turismo_y_cooperacin_ftr.pdf

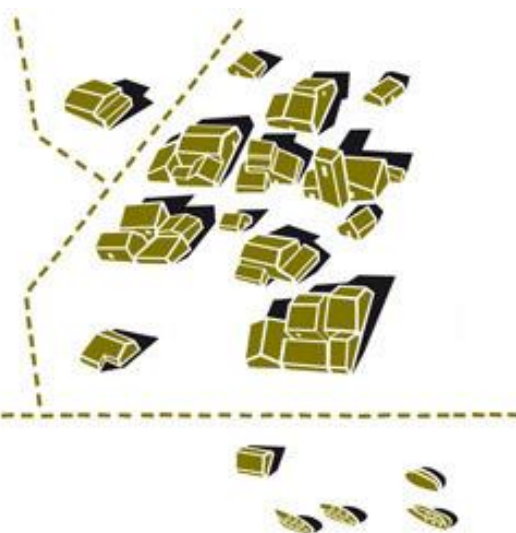
Ante la próxima cumbre de Copenhague: ¿Fin de la impunidad climática para la industria turística?

(2009). Accesible en: www.foroturismoresponsable.org/images/stories/publicaciones/articulos/posicionamiento_ftr.pdf

Material web per la incidència i la denúncia

Observatorio del Turismo Irresponsable (<http://turismoirresponsable.info>)

JUEGO DE SITUACIÓN SOBRE
TURISMO Y COMUNIDADES RURALES
**Un resort en
DUBINDA**
una comunidad
de pescadores
Autor: Jordi Gascón

4. Referències citades

ACSUR Las Segovias (2003) "Presentación de Caso: Proyecto Desarrollo del Ecoturismo en Río San Juan (Nicaragua)". *Jornadas de turismo y cooperación al desarrollo* (Barcelona, 22 y 23 de mayo). Disponible en: <http://www.ub.edu/cultural/turcoop/ACSUR2.pdf>

AECID (2006) *Programa de Cooperación Regional con Centroamérica: Plan de Acción para la promoción del turismo sostenible*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.

ATELJEVIC, I. & MORGAN, N. &

PRITCHARD, A. (2007) "Editors introduction: Promoting an Academy of Hope", in Ateljevic, Irena & Morgan, Nigel & Pritchard, Annette (eds.) *The Critical Turn in Tourism Studies: Innovative Research Methodologies*. Amsterdam: Elsevier. (Pp. 1-8)

BIANCHI, R.V. (2009) "The Critical Turn in Tourism Studies: A Radical Critique" *Tourism geographies*, 11 (4): 484-504.

BUADES, J. & CAÑADA, E. & GASCÓN, J. (2012) *El turismo en el inicio del milenio: Una visión crítica a tres voces*. Madrid: Foro de Turismo Responsable.

- CAÑADA, E. & GASCÓN, J. (2006) *Turismo y desarrollo: Herramientas para una mirada crítica*. Managua: Enlace.
- DESMARAIS, A. (2008) *La Vía Campesina: la globalización y el poder del campesinado*. Madrid: Popular.
- DGPOLDE (2007) *Evaluación del programa Araucaria de la Cooperación Española para la conservación de la biodiversidad y el desarrollo sostenible en Iberoamérica* (Informe de Evaluación 21). Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación.
- FLORIDO, I. & PULIDO, J.I. (2009) "La cooperación internacional al desarrollo de España en turismo" en López Olivares, D. & Pulido Fernández, J.I.; eds. *La actividad turística española en 2008*. Castellón & Madrid: AECIT & Editorial Universitaria Ramón Areces (Pp. 293-314)
- GASCÓN, J. (2009) *El turismo en la cooperación internacional: De las brigadas internacionalistas al turismo solidario*. Barcelona: Icaria.
- GASCON, J. (2012) "Introducción: Apuntes para un análisis crítico del turismo", en Buades, J. & Cañada, E. & Gascón, J. (2012) *El turismo en el inicio del milenio: una visión crítica a tres voces*. Madrid: Foro de Turismo Responsable (Pp. 11-21).
- GASCÓN, J. & CAÑADA, E. (2005) *Viajar a todo tren: Turismo, desarrollo y sostenibilidad*. Barcelona: Icaria
- LAPPÉ F.M & COLLINS, J. & ROSSET, P. (2005) *Doce mitos sobre el hambre*. Barcelona: Icaria.
- MARTÍNEZ ALIER, J. (1994) *De la Economía Ecológica al Ecologismo Popular*. Barcelona: Icaria.
- MAURI, R. (2003) "por un turismo ecológico y culturalmente solidario en territorio de los pueblos indígenas" *Jornadas de turismo y cooperación al desarrollo* (Barcelona, 22 y 23 de mayo). Disponible en: <http://www.ub.edu/cultural/turcoop/ACSUR.pdf>
- MINCETUR (2007) *Resumen ejecutivo 2006: Proyecto Fortalecimiento Integral del Turismo en el Perú, FITPER*. Lima: Mincetur - Gobierno del Perú. Accesible en: http://www.mincetur.gob.pe/turismo/proyectos/fit_peru/resumen%20ejecutivoFEB2006.pdf
- MONTAGUT, X. & DOGLIOTTI, F. (2006) *Alimentos globalizados: Soberanía alimentaria y comercio justo*. Barcelona: Icaria.
- OURIQUES, H.R. (2005) *A produção do turismo: fetichismo e dependência*. Campinas: Ed. Alinea
- PALOMO PÉREZ, S. (2007) "El turismo justo: aproximación a la demanda potencial en España", en Tuduri, C. (coord.) *Turismo Responsable: 30 propuestas de viaje*. Barcelona: Alhena Media, 2007. (Pp. 11-15).
- PLEUMARON, A. (2006) "Privatisations, marchandisation et tourisme" *Alternatives Sud*, 13(3): 53-64
- REN, C. & PRITCHARD, A. & MORGAN, N. (2010) "Constructing Tourism Research: A Critical Inquiry" *Annals of Tourism Research*, 37 (4): 885-904.
- ROMERO PADILLA, Y. & NAVARRO

- JURADO, E. (2011) "El turismo como herramienta de cooperación universitaria para el desarrollo: El caso de la red internacional de investigadores en turismo, cooperación y desarrollo (Red Coodtur)". *Actas del V Congreso Universidad y Cooperación*. Cadiz: RACUD-AUPA. Accesible en: <http://www.quintocongresocud.es/pdf/220.pdf>
- TRIBE, J. (2006) "The truth about tourism" *Annals of Tourism Research* 33 (2): 360-381
- TRIBE, J. (2008) "Tourism: A Critical Business" *Journal of Travel Research* 46: 245-25.

Nota

Aquest document es va presentar originalment en el II Seminari COODTUR, celebrat a Santander al setembre de 2012.

Document d'incidència 1

Turisme i Polítiques Públiques de Cooperació. Posicionament del Foro de Turismo Responsable

Foro de Turismo Responsable

En l'última dècada s'ha incrementat la rellevància del turisme entre les organitzacions no governamentals de desenvolupament i els organismes públics de cooperació internacional de l'Estat Espanyol. Aquest fenomen s'evidencia tant en els seus plans d'actuació com en l'aplicació de recursos.

Així, el nombre d'ONGD especialitzades en turisme augmenta cada any quan a principis de la dècada no existien, i creix també el d'organitzacions multisectorials que incorporen aquest àmbit en les seves línies d'actuació (1). Igualment, ha entrat en els Plans Directors de l'AECID (2) i de les agències de cooperació de diverses comunitats autònomes. Com a resultat d'això, han augmentat els fons públics que,

directa o indirectament, consideren el turisme com a instrument de cooperació (3).

Aquesta major presència del turisme en l'agenda de la cooperació internacional presenta, almenys, tres facetes:

- D'una banda, s'ha consolidat l'apreciació que determinats tipus o models turístics poden ser adequats instruments d'intervenció social als països del Sud en la lluita contra la pobresa.
- Donat l'important paper de l'Estat Espanyol com a receptor i emissor de turistes, la sensibilització i l'Educació per al Desenvolupament sobre aquesta

activitat també es converteix en un àmbit interessant dirigit a formar persones per a un consum i una gestió responsable.

- Finalment, augmenta la consideració que es tracta d'un sector econòmic que requereix vigilància i control davant els impactes no desitjats que genera en les societats i ecosistemes del Sud, i que són cada vegada més intensos donat el seu ràpid creixement i el seu major pes en l'economia d'aquests països.

Les organitzacions que conformen el Foro de Turismo Responsable (FTR) veiem amb interès aquesta triple consideració del turisme en la cooperació internacional. No obstant això, algunes estratègies d'intervenció que han estat, estan sent o poden ser utilitzades en un futur ens generen una preocupació que desitgem compartir amb vostès, els organismes públics de la cooperació internacional de l'Estat, doncs són els principals finançadors i gestors de l'AOD espanyola.

1. Premisses

Inicialment, considerem rellevant destacar que alguns dels mecanismes públics de l'AOD, com els crèdits FAD, han estat operant com a promotors de la internacionalització de les empreses transnacionals turístiques.

Creiem que els crèdits FAD han constituït històricament una eina més de promoció i expansió de les empreses transnacionals espanyoles per a la cerca i ampliació de nous mercats. En definitiva, representen una via amable per internacionalitzar l'economia espanyola, que no obstant

això genera deute extern als països del Sud beneficiaris. El sector turístic transnacional no és aliè a això (4).

Existeix informació sobre finançament de projectes referits, per exemple, a assistències tècniques per al desenvolupament de la indústria turística, on s'ha evidenciat paral·lelament un fort creixement del sector turístic i immobiliari i en el qual els capitals espanyols han aprofundit els seus processos d'internacionalització. D'altra banda, ens trobem també amb crèdits a països el deute dels quals prové de Crèdits FAD (5). Si ens centrem en l'anàlisi d'aquests crèdits i la seva relació amb la internacionalització de les empreses transnacionals turístiques espanyoles, veurem que actualment es tracta d'un suport indirecte, ja que els càlculs de l'AOD dificulten que les actuacions a càrrec del FAD per a la internacionalització siguin realitzades de forma tan directa i explícita. No obstant això, veiem que aquesta relació existeix i es visibilitza des d'un estudi detallat dels fons que pot validar aquesta apreciació.

En el que concerneix a la reforma actual del FAD, d'acord amb el III Pla

Director de la Cooperació Espanyola 2009-2012, consisteix en la substitució d'aquest fons per dos nous instruments. D'una banda, el Fons per a la Promoció del Desenvolupament (FONPRODE), que es configura com un instrument “exclusivament de cooperació al desenvolupament, i totes les seves operacions seran de caràcter no lligat”. D'altra banda, està el Fons per a la internacionalització de l'empresa (FIEM), “que serà un instrument de política comercial destinat a la internacionalització de les empreses espanyoles, gestionat pel MITYC”. No obstant això, “quan els crèdits tinguin per destinació països en desenvolupament s'observarà el principi de coherència de polítiques i la sostenibilitat del deute extern. Quan, complint amb els criteris del CAD, s'ajustin a les directrius dels documents de planificació de la Cooperació Espanyola, podran ser computats com AOD”.

Respecte a aquest tema, veiem que una de les qüestions que sembla quedar pendent en aquesta reforma és un dels punts contemplats en la Llei de Deute Extern (Llei 38/2006) quant a “establir els mecanismes necessaris per assegurar la participació de la societat civil” en el disseny d'aquests canvis. Creiem que el disseny de la reforma no ha estat transparent ni participatiu i que és incoherent amb el procés de les recomanacions realitzades pel CAD a Espanya de 2007, en termes d'avaluació i auditoria de l'ús i gestió d'aquest instrument; en definitiva, de la millora de la qualitat de l'ajuda.

Un altre tipus d'eina que promou la internacionalització de les ETN espanyoles són les operacions d'assegurança de crèdit a

l'exportació, que són dutes a terme per la Companyia Espanyola d'Assegurances de Crèdit a l'Exportació (CESCE), empresa mixta depenent del MEH. El risc que la internacionalització turística pugui ser elevat, fa que les ETN que emprenen aquest camí necessitin d'una cobertura àmplia per minimitzar o neutralitzar els possibles sinistres i que, d'aquesta forma, els interessos empresarials siguin protegits. El treball de la CESCE en la internacionalització de la indústria turística espanyola permet un augment de la competitivitat a partir de reduir o anul·lar aquests riscos en l'operativa empresarial. Però, igual que el FAD, les assegurances de la CESCE són un mecanisme que genera deute públic extern en territoris del Sud econòmic (6).

Existeixen casos de països que intercanvien deute extern per inversions turístiques espanyoles. L'objectiu és reactivar la “cooperació turística” entre tots dos països, pel que un dels instruments utilitzats és la conversió de deute públic en inversió privada, tant per a la construcció d'instal·lacions (per

exemple, hotels) i infraestructures, com per a la formació especialitzada. En l'actualitat, la presència empresarial espanyola s'ha multiplicat exponencialment i la conversió de deute ha estat un instrument posat a la disposició dels interessos privats per a això (7).

D'altra banda, un dels principals elements al que es destina l'AOD en turisme és el de la formació i capacitació (8). Considerem que la millora de les capacitats és un factor essencial per al desenvolupament humà i la potenciació de les llibertats (9). No obstant això, temem que en ocasions la formació en turisme no sigui tant resultat d'una necessitat de la població beneficiària com del sector empresarial turístic espanyol amb interessos en aquest país o regió. La formació de personal en labors de gestió o especialitzat en hosteleria (10) pot servir més a la internacionalització d'aquest capital espanyol que a la societat local en externalitzar via fons de cooperació el que no és una altra cosa que una despesa d'inversió empresarial.

En la mateixa línia, creiem que algunes accions dirigides a la promoció de destinacions turístiques, recolzades amb fons de l'AOD, poden tenir objectius similars. Així per exemple, ens preguntem si és una coincidència la campanya de promoció de destinacions centro-americanes cofinançada per l'AECID a través de la cooperació directa (11), amb el fet que a Centreamèrica s'estiguin creant pols de desenvolupament turístic en els quals les inversions espanyoles són molt importants (12), però que necessiten grans recursos de difusió en tractar-se d'una de les regions menys explotades turísticament d'Amèrica

Llatina.

La possibilitat que la cooperació en turisme, mitjançant els mecanismes exposats o uns altres similars, pugui acabar sent una estratègia per finançar, directa o indirectament i de manera més o menys subtil, la internacionalització del capital turístic espanyol, ens genera una seriosa preocupació. Més quan en un passat recent ha estat el propi Govern de l'Estat Espanyol el que ha exposat aquest objectiu de forma explícita.

Així es va evidenciar en el Pla Integral de Qualitat del Turisme Espanyol 2000-2006 del Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç (13), en la secció sobre cooperació per al desenvolupament, en referir-se al seu treball conjunt amb l'AECID. Aquest pla es va dissenyar durant el govern del Partit Popular, però la política de vincular l'ajuda oficial al desenvolupament als interessos econòmics del sector turístic espanyol no va sofrir canvis substancials després de la victòria del Partit Socialista Obrer Espanyol al març del 2004.

Al setembre d'aquest mateix any, el nou Secretari d'Estat de Turisme i Comerç, Pedro Mejía, afirmava en la Comissió de Cooperació Internacional del Congrés de Diputats que

“La Secretaría de Estado de Turismo y Comercio participa especialmente en el esfuerzo de cooperación al desarrollo de la sociedad española y de su Gobierno, mediante aquellos instrumentos de apoyo a la internacionalización de que dispone y en los que ha acumulado una importante

experiencia. (...) **El apoyo a la internacionalización empresarial**, objetivo esencial de mi Secretaría de Estado **se convierte, por tanto, en un elemento clave de nuestra contribución en materia de cooperación al desarrollo**” (14)

Considerem que la utilització dels recursos de la cooperació per al desenvolupament a favor de la internacionalització d'empreses espanyoles és una pràctica que infringeix l'essència fonamental de la

cooperació internacional, i pot sobrepassar les recomanacions del Comitè d'Ajuda al Desenvolupament (CAD) de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) que exclouen els fons amb objectius comercials de l'AOD (15).

Recordem que precisament aquesta és, històricament, una de les crítiques que el CAD fa a l'Estat Espanyol (16), membre d'aquest organisme de les Nacions Unides des de fa gairebé vint anys.

2. Propostes

Per tot el que s'ha dit, i en la seguretat que la cooperació internacional no pot obviar el fenomen turístic, ens atrevim a proposar alguns àmbits d'intervenció que considerem especialment apropiats per a la cooperació oficial directa, multilateral, descentralitzada i a través d'organitzacions socials, i que desvinculen els fons de

cooperació dels interessos econòmics privats espanyols.

El turisme com a instrument de cooperació

Des del FTR creiem que la decisió sobre el tipus de projectes de desenvolupament turístic a finançar hauria de contemplar com a criteri general, l'alineament amb l'enfocament del desenvolupament

humà local, la qual cosa al nostre entendre suposa qüestionar i evitar el finançament de projectes que:

- Pretenguin associar de manera simplista el creixement turístic amb el desenvolupament d'un espai o població. El desenvolupament és un procés complex i multi-variable que no es resol únicament amb l'engegada de negocis turístics i que fins i tot, pot veure's negativament afectat depenent de les condicions en les quals aquests negocis s'implantin.
- Projectes que proposin el turisme com a única font de generació d'ingressos i ocupació i/o que posin en risc el manteniment d'altres activitats econòmiques complementàries i/o que apostin per economies de monocultiu.
- Projectes dissenyats fora dels contextos d'execució, que proposin solucions homogènies o que tractin d'aplicar receptes externes pre-dissenyades en contextos diferenciats.
- Projectes que pretenguin la utilització del patrimoni cultural, les terres, les persones o el seu paisatge com a mers recursos econòmics a explotar i rendibilitzar mitjançant l'aplicació d'esquemes neoliberals.

D'altra banda, considerem que les institucions haurien de prioritzar i finançar de manera integral:

- Projectes decidits, dissenyats i construïts des del local, contextualitzats al territori i en el moment històric en el qual neixen, que concedeixin temps

suficient al procés previ d'informació, debat, valoració i decisió per part dels grups de població directament afectats.

- Projectes en els quals el turisme sigui una activitat complementària i no substitutiva de les fonts d'ingrés existents, que persegueixin la diversificació de les economies locals i l'ampliació d'espais d'ocupació i ocupació.
- Projectes dissenyats sota paradigmes globals de desenvolupament, que incloguin, a més de l'estratègia econòmica, altres relacionades amb la preservació de l'entorn, la millora de les infraestructures locals, la capacitat de la població, l'enfortiment de les organitzacions socials i la seva incidència en els àmbits de decisió política.
- Projectes gestionats i controlats des del local, que ampliïn els espais interns de participació i decisió a col·lectius mixtos (dones, homes, joves) i que es coordinin en l'exterior amb grups d'interès, aspirant a controlar la cadena de valor de l'activitat turística i a aproximar al màxim la generació i el consum de serveis turístics.

El turisme com a àmbit d'incidència

Com s'ha comentat anteriorment, el ràpid creixement del sector turístic als països del Sud en les últimes dècades, així com el seu requeriment de recursos naturals, tècnics, financers i humans per al seu desenvolupament, està generant

conseqüències i conflictes no desitjats en aquests països: des de la destrucció d'espais naturals, a l'alienació de recursos necessaris per al correcte funcionament d'activitats tradicionals com l'agricultura, essencial per a la vida humana; des de l'expulsió de la població local dels seus territoris, a la contractació de treballadors en condicions laborals deficientes i il·legals (17).

En algunes regions, com és el cas d'Amèrica Llatina o el Magrib, el paper jugat en aquest procés per empreses transnacionals del sector turístic i immobiliari d'origen espanyol és especialment destacable. No són escasses les denúncies que han rebut i reben per l'impacte de les seves polítiques d'internacionalització allà on s'estableixen (18).

Entenem que la lluita contra la pobresa, objectiu últim de la cooperació internacional, passa per evidenciar i denunciar les conseqüències no desitjades del desenvolupament turístic als països empobrits, defensar els drets de les societats i comunitats afectades, i recolzar les accions d'incidència política dirigides a pressionar a les institucions i organismes públics del Sud i del Nord per revertir aquestes problemàtiques. Especialment quan

en el conflicte intervenen empreses transnacionals d'origen espanyol, doncs considerem que en aquests casos la responsabilitat de la societat i administracions de l'Estat Español és, si és possible, major.

Des del FTR creiem en la incidència política com un compromís crític i constructiu com a via per al canvi de rumb en el sector, començant pels centres de poder locals, autonòmics, estatals, sense deixar de costat les institucions europees i internacionals, i centrant-nos als països empobrits.

Pel seu contingut, considerem que el suport ha de dirigir-se a accions de exigibilitat col·lectiva, respecte de les polítiques públiques implementades en el sector turístic, tant en la via directa, això és, administracions públiques (com ministeris, conselleries, regidories, administracions locals etc. de turisme) com la indirecta, és a dir, aquelles administracions públiques la finalitat de les quals no és específicament el turisme, sinó que coincideixen en certs aspectes amb aquest (com a agències que gestionen recursos de cooperació amb programes o línies de treball lligades al sector turístic).

En aquest sentit, reiterem la nostra inquietud davant l'admissió, en el Pla Director de la Cooperació Espanyola vigent, de les aliances públic-privades com a instrument de cooperació, així com, la referència explícita a l'estratègia de Responsabilitat Social Empresarial (19), tenint en compte que en l'Estat Español l'aplicació d'aquestes polítiques en el si de les empreses no està regulada com a llei vinculant, sinó que apel·len a iniciatives voluntàries que

desenvolupen les empreses, i que en la majoria dels casos s'usen com a estratègia de màrqueting solidari.

Seguint amb l'articulació de la incidència, centrarem esforços a vigilar les polítiques turístiques del sector privat, on intentarem influir entorn de diverses eines fonamentals a la nostra disposició: la Responsabilitat Social de les Empreses i la negociació amb les adreces. Respecte a les empreses

privades, entenem que el treball d'incidència ha d'estar encaminat, entre altres coses, a pressionar a les administracions i actors socials per desenvolupar una Llei de Responsabilitat Empresarial que defensi models turístics sostenibles i respectuosos amb els drets humans.

En definitiva, recolzem, a partir del diàleg conjunt, construir ciutadania activa i incidir en processos de governabilitat de les administracions.

El turisme com a àmbit del consum responsable

Al llarg dels últims anys és cada vegada més creixent el reclam de les diverses organitzacions socials compromeses en l'educació per un consum responsable, incloent el concepte del turisme responsable dins d'aquesta dinàmica de treball. S'entén el turisme, per tant, com un objecte més de consum. Per tant, el turista es considera com un consumidor que ha de ser

responsable per les conseqüències que el producte turístic pot generar allí on es practica.

En les nostres societats riques i d'economia de mercat, el Consum, com a factor macroeconòmic, és el centre motor de l'anomenat creixement econòmic, per la qual cosa considerem indispensable intervenir en aquest àmbit per aconseguir canvis radicals en les nostres estructures econòmiques i socials. La formació del turista i

l'abordatge de les conseqüències soci-ambientals, derivades de les pràctiques turístiques al voltant del món, passen a ser enteses en el marc d'un concepte més ampli on tots els integrants d'aquesta cadena són co-responsables.

La labor de denúncia de males pràctiques en turisme té, necessàriament, que estar acompanyada per una acció de sensibilització i conscienciació del turista com a posseïdor de la capacitat de consumir i, en definitiva, triar o no determinats productes turístics insostenibles. En el FTR plantegem la necessitat de fomentar l'educació del turista com a mitjà per aconseguir el canvi en les estructures turístiques convencionals, una vegada que un turista informat i conscient de les seves responsabilitats és més capaç de promoure una reforma necessària de les polítiques turístiques.

3. Conclusions

Vam seguir constatant amb preocupació que la política de cooperació espanyola continua donant mostres d'estar condicionada

als interessos econòmics de la política exterior, prioritzant els interessos privats sobre el desenvolupament i el compliment dels drets econòmics, socials i culturals de les poblacions, que en el nostre cas concerneix a les poblacions amfitriones. Així mateix, observem l'existència d'una correlació positiva entre els fons destinats a un país en concepte de cooperació o ajuda per al desenvolupament i el nivell d'influència econòmica que exerceix en aquest l'Estat espanyol i les seves ETN.

Creiem que mentre no hi hagi mecanismes clars de gestió i socialització de l'ús dels fons, l'AOD se seguirà utilitzant per encobrir part del suport econòmic, financer i comercial públic a les inversions privades fora del territori espanyol, i el sector turístic no és aliè a aquest procés.

Entenem que, perquè aquests instruments representin una via per a la cooperació Nord-Sud, han de contribuir a finançar projectes més enllà dels criteris de rendibilitat i incidir efectivament en el desenvolupament de les poblacions i territoris destinataris d'aquests fons. Així mateix, l'impuls a la internacionalització de les empreses espanyoles no ha d'estar lligat a la utilització de qualsevol eina creditícia ni adscrita a l'ús o contractació de serveis i/o productes d'empreses espanyoles que generi deute extern públic en països empobrits.

Instem al fet que es dissenyin i implementin mecanismes que garanteixin que qualsevol de les operacions realitzades mitjançant eines creditícies, com els nous tipus de Fons que s'apliquin a països de

menor renda que l'espanyola, es gestionin des del compliment dels criteris del Comitè d'Ajuda al Desenvolupament i romanguin fora del còmput de l'Ajuda Oficial al Desenvolupament per tractar-se, no de donacions, sinó de préstecs.

Finalment, demandem que es

desenvolupin mecanismes de control, avaluació i rendició de comptes, acompanyats d'una participació activa de la societat civil, per evitar que fons públics es destinin a projectes amb impactes negatius sobre els drets humans, el medi ambient i el desenvolupament humà als països del Sud

4. Notes

Document presentat en el taller “Turisme i Polítiques Públiques de Cooperació”, a Madrid, el 19 de febrer de 2010.

1) Gascón, J. *El turismo en la cooperación internacional*. Barcelona: Icaria. 2009

2) Pel que fa al turisme i el comerç exterior, el *Pla Director de Cooperació 2005-2008* afirmava el següent: “Espanya es una de las principales potencias en turismo. Toda esta experiencia y conocimiento es un valor añadido de gran importancia

para los programas y proyectos de la Cooperación Española (...) La construcción y consolidación de los mercados internacionales constituye una estrategia fundamental de fortalecimiento económico de los países en vías de desarrollo. La Cooperación Española estimulará estas inversiones (de empresas españolas en el exterior) mediante instrumentos *ad-hoc* que atiendan distintas fases de los proyectos de inversión (partenariados público privados, Fondos de Estudios de Viabilidad, asistencias técnicas, etc)”.

3) Palomo, S. “El futuro del turismo

para el desarrollo: debilidades y retos”, en M. Cordobés & B. Sanz (coord.) *Turismo para el desarrollo*. Barcelona: Obra Social La Caixa Pp. 141-153. 2009.

4) Pel que fa a aquesta eina s'assenyalava en el *Pla Director 2005-2008*: “su importancia para la AOD española justifica la necesidad de que los créditos concedidos con cargo a FAD se ajusten a las líneas generales de la política de cooperación internacional al desarrollo, contenidas en el Plan Director que elabora el Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación...”. “La Cooperación Española cuenta con instrumentos, como el FAD, que pueden impulsar, de forma coordinada entre los distintos ministerios y administraciones públicas, la internacionalización de las empresas españolas y la creación de empresas conjuntas entre entidades inversoras españolas y empresarios locales. Las inversiones productivas de las empresas españolas pueden constituir una importante contribución al desarrollo de estos países receptores (...) el compromiso del Gobierno es promover inversiones que sean social y ambientalmente responsables”.

5) En concret, utilitzats en els anys 1989 i 1991 per a la rehabilitació i la posterior ampliació d'un hotel de luxe. Fernández Miranda, R. “La *Yihad* Desarrollista. Estudio y análisis crítico sobre el territorio marroquí como mercado para las ETN turísticas e inmobiliarias españolas”, en AAVV *Políticas Públicas, Beneficios Privados* Madrid: FTR 2010.

6) En concret, al 2007 “la deuda comercial generada a partir de CESCE supuso el 43,1% de la deuda

total de terceros países con el Estado español” *Dossier CESCE para ¿Quién Debe a Quién?* www.odg.cat.es.

7) Fernández Miranda, R. *op.cit.* 2010

8) Palomo, S. *op.cit.* 2009

9) Sen, A. K. *Desarrollo y libertad*. Barcelona: Planeta. 2000

10) Nicolau, I & M. M. Mar Martín *Plan de Acción de Formación Ocupacional e Inserción Laboral*. San José: Coordinación Educativa y Cultural Centroamericana & AECID. 2006. AECID *Programa de cooperación regional con Centroamérica: Plan de acción para la promoción del turismo sostenible*. Madrid: AECID. 2006.

11) AECID *Programa de cooperación...* 2006

12) “España: La internacionalización es una buena vía de salida de los 7.500 millones de euros de beneficios anuales de las hoteleras” *Hosteltur*, 3 de julio de 2002 (Disponible a: <http://www.hosteltur.com>).

13) “En cuanto a las relaciones con los países y las instituciones mediterráneas e iberoamericanas, el trabajo se enmarca en estrechar la cooperación internacional que se desarrolla desde la Agencia Española de Cooperación Internacional (...) y la Administración turística española dirigido a un doble propósito: mejorar la calidad de la cooperación turística que se preste y **reorientar las actuaciones concretas de cooperación en este campo de manera que exista una verdadera conexión e implicación entre las estrategias de cooperación y las de internacionalización del sector turístico español.** (...) La

potenciación de la colaboración con la AECI, y tal y como se establece en el apartado de principios básicos de Plan Integral de Calidad del Turismo Español, debe permitir que se tomen en consideración intereses no sólo políticos sino también turísticos, priorizándose los proyectos que ofrezcan mayor interés en función del potencial turístico de los países en los que se desarrollan, del subsector concreto al que se refieren y, en definitiva, en función de sus efectos para **facilitar en el medio plazo operaciones de internacionalización y mejorar el marco de actuación de las empresas turísticas españolas ya establecidas en los mercados exteriores**". Secretaría de Estado, Turismo y comercio. *Plan Integral de Calidad del Turismo Español 2000-2006*. Disponible a: www.mcx.es/turismo/pictc2000/. El subratllat és nostre.

14) "Comparecencia del Secretario de Estado de Turismo y Comercio, Pedro Mejía, en la Comisión de Cooperación Internacional del Congreso. 14 de septiembre de 2004". Disponible a: http://www.mityc.es/NR/rdonlyres/8CB90C83-1561-47D8-B83D-95105A61688B/107/Discurso14_09_04.pdf. El subratllat és nostre.

15) Martínez Osés, P.J. y otros AOD hoy: *Discurso y realidad*. Madrid: CONGDE. 2006

16) Granell, F. "España y el Comité de Ayuda al Desarrollo (CAD) de la OCDE" *Revista Española de Desarrollo y Cooperación*, nº0: 85-95. 1997. Véase también los informes que bajo el título *La realidad de la ayuda* prepara y edita anualmente

Intermón OXFAM.de la OCDE"

17) Gascón, J. & E. Cañada *Viajar a todo tren: turismo, desarrollo y sostenibilidad*. Barcelona: Icaria. 2005.

18) Buades, J. *Exportando paraísos: La colonización turística del planeta*. Palma: La Lucerna. 2006. Rel-UITA *Las cadenas hoteleras españolas en América Latina y las libertades sindicales*. Buenos Aires, 2008. (Disponible a: http://www.turismo-responsable.org/Investigacio_debate/0810_hoteles_reluita.pdf). Fernández, R. "La Yihad Desarrollista. Estudio y análisis crítico sobre el territorio marroquí como mercado para las ETN turísticas e inmobiliarias españolas", en AAVV *Políticas Públicas, Beneficios Privados*. Madrid: FTR. 2010.

19) Referent a això, el punt 6.3 del Pla Director de la Cooperació Espanyola 2009-2012, assenyalava que "este Plan Director propone también buscar sinergias entre la política pública de desarrollo y las políticas de responsabilidad social del sector empresarial, entendiendo que existe un alto potencial para lograr impactos positivos en los objetivos de desarrollo. Se trabajará en dotar de la máxima relevancia a los objetivos de desarrollo en los modelos de Responsabilidad Social Empresarial. A tal fin, se propondrá un escenario de diálogo entre los actores clave en este ámbito en el seno del Consejo de Cooperación y sus recomendaciones serán elevadas al Consejo Estatal de RSE, así como se propondrá crear vínculos directos entre estos órganos"

Document d'incidència 2

Turisme i Sobirania Alimentària. Ponència marc del Grup de Treball sobre Turisme presentat al VI Fòrum per un Món Rural Viu (Terol, 2008)

Jordi Gascón i Ernest Cañada (Foro de Turismo Responsable)

El balanç de les conseqüències del desenvolupament turístic no sembla haver estat molt positiu per a una part important de les poblacions locals ni per al medi ambient. No obstant això, també és cert que s'han donat altres formes de turisme, especialment en zones rurals, molt més coherents amb criteris de sostenibilitat i amb estratègies de desenvolupament fonamentades en el rol protagonista de la pagesia.

La present ponència vol identificar aquesta doble cara del turisme amb dos objectius indisimulats

D'una banda, introduir el tema del turisme en l'agenda de Plataforma Rural i consolidar el paradigma de

la Sobirania Alimentària en el Fòrum de Turisme Responsable (així com altres organitzacions socials que treballen en l'àmbit del turisme), atès que aquest sector, allà on s'estableix, afecta les activitats econòmiques pre-existents entre les quals sol predominar les del sector primari.

D'altra banda, la ponència vol albirar algunes de les possibles línies d'actuació conjunta per a la seva prioritització en el VI Fòrum per un Món Rural Viu a celebrar-se a Andorra (Terol) a l'octubre de 2008.

1. El turisme en la confrontació entre Agro-indústria i Sobirania Alimentària

L'expansió de les activitats turístiques en zones tradicionalment de vocació agrària ha obert algunes discussions sobre la relació entre el turisme i les diferents maneres de concebre el desenvolupament rural. Però el debat sobre quin paper pot o ha de jugar el turisme en aquest desenvolupament no pot plantejar-se sense tenir en compte el conflicte existent entre dos models d'entendre el futur de l'agricultura i de la producció d'aliments.

D'una banda trobem el model dominant, d'inspiració neoliberal, impulsat per les grans empreses transnacionals de l'agro-indústria i basat fonamentalment en la producció per a l'exportació. La lògica d'aquesta concepció és que cada territori ha d'especialitzar-se en aquelles activitats que li permeti tenir avantatges comparatius en relació a altres zones del planeta en una economia fortament globalitzada.

La prioritat de l'agricultura, per tant, serà el cultiu de productes substituïbles per a mercats llunyans. Per a això es requereix l'ús intensiu de la terra, l'ocupació d'agro-tòxics, de llavors transgèniques, de maquinària pesada, etc. L'incentivament de la producció agropecuària cap a l'exportació promou que s'embenen productes alimentaris en altres mercats per sota dels costos de producció (dúmping), enfonsant les economies locals. Davant les situacions d'inseguretat alimentària en una determinada zona o regió es considera que això no és un problema fonamental i que ja s'aconseguiran els aliments necessaris d'aquelles zones on sigui

més barat. En aquest model la unitat familiar camperola es converteix en un anacronisme que tendeix a la desaparició per ineficiència.

L'expansió del model de l'agro-indústria i agro-exportació ha suposat, de fet, una agressió frontal contra l'agricultura familiar camperola. Per a bona part de la població rural no queda una altra alternativa que buscar altres fonts d'ocupació, augmentant el fenomen migratori.

D'altra banda, les organitzacions rurals articulades a través de la Via Campesina, han desenvolupat altre model contraposat basat en una estratègia de defensa de la Sobirania Alimentària i d'entendre l'alimentació com un Dret Humà fonamental i no com una mercaderia. El Primer Fòrum Mundial de Sobirania Alimentària celebrat a l'Havana l'any 2001 va definir aquest concepte com:

“el derecho de los pueblos a definir sus propias políticas y estrategias sustentables de producción, distribución y consumo de alimentos que garantizan el derecho a la alimentación para toda la población, con base en la pequeña y mediana producción, respetando sus propias culturas y la diversidad de los modos campesinos, pesqueros e indígenas de producción agropecuaria, de comercialización y de gestión de los espacios rurales, en los cuales la mujer desempeña un papel fundamental” (*“Por el derecho de los pueblos a*

producir, a alimentarse y a ejercer su Soberanía Alimentaria". Declaració Final del Fòrum Mundial sobre Sobirania Alimentària. La Habana, 7 de setembre de 2001).

Com dèiem, el desenvolupament de les activitats turístiques en l'àmbit rural no pot concebre's al marge de la confrontació entre aquests dos grans models de desenvolupament rural. En realitat, el turisme a les zones rurals ha d'integrar-se dins d'una estratègia a favor de la Sobirania Alimentària, i fins i tot supeditar-se a ella.

Això suposa, d'una banda, la crítica i denúncia frontal contra totes aquelles activitats turístiques que soscavien la Sobirania Alimentària dels pobles i redueixin l'accés de les comunitats camperoles als recursos bàsics com la terra, l'aigua o la mà d'obra necessaris per a la producció d'aliments dirigida al auto-abastament i als mercats locals i nacionals. En llocs amb un interès turístic específic, ja sigui per qüestions d'ubicació estratègica o d'interès paisatgístic, l'engegada d'activitats turístiques per la iniciativa privada pot entrar en conflicte amb la població camperola

de la zona. És el cas de la pressió que exerceixen sovint els inversors sobre la població local per a la compra de terres. O el desallotjament de la població local per a la instal·lació d'un hotel en un determinat lloc. O la privatització i concentració del subministrament d'aigua en llocs on aquesta pot ser escassa amb la finalitat de proveir activitats d'oci vinculades al turisme altament consumidores d'aquest recurs, com són piscines, camps de golf o jardins.

Però d'altra banda, el turisme gestionat i controlat per les famílies camperoles pot ser una manera d'augmentar els seus ingressos i diversificar-los contribuint així a consolidar la seva economia. No pot concebre's com una activitat que pugui o hagi de substituir l'agropecuària. Des d'aquesta perspectiva el turisme apareix com una activitat complementària. De fet, el futur de la pagesia està en la seva plurifuncionalitat. Condemnat una vegada i una altra a la desaparició pels teòrics del desenvolupisme, la pagesia organitzada en finques familiars diversificades és un actor clau tant en la producció d'aliments com en la protecció del mitjà i en la reducció de la pobresa.

Entenem, en definitiva, que l'anàlisi dels impactes de l'activitat turística ha d'entrar en un marc de desenvolupament rural basat en una estratègia de Sobirania Alimentària segons l'ha desenvolupat Vía Campesina.

En ocasions, des de sectors favorables al turisme convencional, s'ha considerat que el turisme controlat i gestionat per la pagesia

com una activitat econòmicament marginal, que genera beneficis insubstancials dins de la macroeconomia nacional. Això és resultat d'un càlcul econòmic esbiaixat que només considera el rendiment estricte de l'activitat sense valorar les sinergies que té amb altres sectors productius, així com a nivell social i mediambiental. Des d'una visió global hem de valorar aquest tipus de turisme pel que pot contribuir en la consolidació d'una economia familiar camperola arrelada en un determinat territori: l'impacte d'aquest tipus de turisme va més enllà dels ingressos que genera, ja que pot ajudar a consolidar explotacions familiars en risc de fallida o per l'emigració generacional.

D'altra banda, la consolidació de l'economia camperola a través d'una

estratègia de diversificació que pugui incloure les activitats turístiques, implica altres beneficis per al conjunt d'un país d'enorme importància social sobre els quals sovint no es presta la suficient atenció.

Així, la diversificació productiva ajuda a mantenir al camperol com a productor d'aliments per al mercat local i nacional, i per tant, disminueix la dependència de les importacions de l'estranger. El camperol, al seu torn, juga un paper fonamental en el manteniment del territori i en la reducció de la vulnerabilitat ambiental. Un món rural viu, amb possibilitats de desenvolupament, disminueix també les tendències migratòries del camp a la ciutat, equilibrant així la demografia territorial.

2. Què fer?. Possibles línies d'actuació conjunta entre Plataforma Rural i el Fòrum de Turisme Responsable

Enfront d'aquest context, les accions a realitzar es poden sistematitzar en dos tipus. D'una banda, les dedicades a denunciar i enfrontar els impactes negatius del desenvolupament dels models turístics dominants en l'agricultura camperola. Per una altra, incentivar el turisme camperol com a estratègia a favor d'un món rural viu.

A continuació presentem alguns possibles temes d'actuació conjunta.

Possible argument per a la denúncia

Consistiria en visibilitzar els “costos ocults” que el desenvolupament turístic comporta per a les economies camperoles i la Sobirania Alimentària. I és que els models turístics dominants afavoreixen la descampesinització i la marginació del món rural.

- La creació de focus de desenvolupament turístic solen accentuar els desequilibris territorials en la distribució de serveis públics i infraestructures en detriment de les zones de vocació camperola, augmentant així la seva tradicional marginació.
- Aquesta marginació s'accentua perquè, a més, a aquestes zones de vocació camperola se'ls sostreu els seus propis recursos (mà d'obra, terra, aigua) en

favor d'aquests nous focus de “desenvolupament”:

- **Mà d'obra.** Aquest és el cas de la mà d'obra, que davant la marginalització del seu lloc d'origen opta per emigrar a aquests focus de desenvolupament turístic. Aquest procés de descampesinització és especialment dramàtica perquè sol afectar a la població més jove, la qual cosa afavoreix el trencament del relleu generacional en el camp.

- **Terra.** La generació de processos inflacionaris especulatius que afecten el preu dels sòls, afavorint la conversió de terreny de vocació agrària en urbanitzable. El sorgiment de nous usos d'oci del territori, com el cinegètic, està trossejant i trencant l'espai rural a través dels tancats.

- **Aigua.** Aquests focus turístics fan un ús intensiu de l'aigua per a ús recreatiu (camps de golf, piscines, etc.) i personal (per la concentració de població en determinats períodes de l'any). Aquestes noves necessitats pressionen a favor de polítiques hidrològiques que en molts casos desvien aigua de vocació agrària o necessària per mantenir l'equilibri dels ecosistemes per a aquests nous usos.

- Aquest model de desenvolupament desequilibrat que ha beneficiat el sector serveis en detriment del sector agrari-camperol, que ha afavorit

moviments migratoris camp-ciutat, i que ha empobrit el món rural, és la causa primera d'algunes de les característiques més negatives de l'economia espanyola, com:

- La corrupció que durant dècades ha caracteritzat l'economia i política espanyola gira al voltant del sector de la construcció, que al seu torn viu del desenvolupament turístic

(infraestructures turístiques, casa de segona residència, etc.)

- O la crisi en la qual actualment es veu immersa l'Estat espanyol com a resultat, en part, de la burxada de la bombolla immobiliària

Una economia basada en l'equilibri territorial i a recolzar el sector agrari-camperol és una economia sana i menys fluctuant.

Possibles accions a favor de l'agro-turisme

En les últimes dues dècades ha augmentat considerablement l'oferta de turisme rural. No obstant això, les propostes d'aquest tipus que busquen conscientment mantenir una economia rural saludable i dignificar la vida de la població que es manté en zones rurals estan poc organitzades.

En aquest sentit, Plataforma Rural i el Fòrum de Turisme Responsable poden:

- Afavorir la creació d'una xarxa de propostes i establiments d'agro-turisme que presentin conscientment una aposta política a favor d'un món rural viu i amb un menor impacte ecològic, en promoure un "turisme de proximitat" que redueix el consum

energètic invertit en el transport.

- Oferir un referent al consumidor conscient que afavoreixi aquest tipus de turisme i ho distingeixi d'altres formes de turisme que, si bé també tenen lloc en zones rurals, són normalment iniciatives foranes que serveixen de vehicle per desviar recursos rurals a favor de l'àmbit urbà.

Nota

Ponència marc del Grup de Treball sobre Turisme presentat en el VI Fòrum per un Món Rural Viu (Terol, 2008) organitzat per Plataforma Rural, i preparat pel Foro de Turismo Responsable.

La **Xarxa de Consum Solidari** és una associació que des de l'any 1996 treballa en l'àmbit del comerç just i el consum responsable. La *Xarxa* té una visió integral del comerç just que engloba tot el cicle d'un producte (des de la seva producció fins a la seva comercialització) i que defensa els principis propugnats per la sobirania alimentària.

Acció per un Turisme Responsable (ATR) és una organització no governamental catalana que sorgeix i és hereva d'un programa de Turisme i Desenvolupament realitzat en consorci per les ONGs Associació Ciutadana Anti-Sida de Catalunya (ACASC), Sodepau i Xarxa de Consum Solidari entre 2003 i 2006.

El **Foro de Turismo Responsable** és una plataforma conformada per 13 organitzacions no governamentals de l'Estat espanyol, preocupades per les conseqüències que el turisme pot tenir en tots els països, especialment del Sud. Treballem conjuntament des del 2004 a favor d'un turisme sostenible i denunciant els impactes negatius dels models turístics dominants.

Barcelona. Octubre de 2013

www.xarxaconsum.org

